

УДК 159.9

Логвіна-Бик Т.А.

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ПІДЛІТКІВ З ДЕВІАНТНИМИ ФОРМАМИ ПОВЕДІНКИ

Постановка проблеми. Девіантна поведінка – це те, що відхиляється від визнаної норми. Якісні і кількісні зміни відбуваються в інтелектуальній сфері, тобто з'являється здатність виконувати раніше недоступні розумові операції. Розвиток інтелектуальної сфери впливає на розвиток інших сторін психіки дитини. Відбувається переплетіння схильності до міркування та особливої емоційності, вразливості.

Поєднання рис “розумового” і “художнього” типу дитини характеризує неповторну своєрідність віку і є запорукою подальшого розвитку. Якщо в молодшому підлітковому віці найбільш інтенсивні зміни відбуваються у фізичному розвитку, то в старшому підлітковому і юнацькому віці найбільш високими темпами розвивається особистість дитини. Підліток знаходиться під впливом двох суперечливих тенденцій. Одна з них – це встановлення тісніших міжособистісних контактів, підсилення орієнтації на групу, а інша – зростає самостійність, ускладнюється внутрішній світ, формуються особистісні властивості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Однією з найважливіших проблем сьогодення можна назвати поширеність девіантних форм поведінки підлітків, що проявляються у соціальній тривожності, ворожості та агресії. Підлітковий період – час переходу особи від дитинства до дорослого віку, і тому він містить в собі суперечливі тенденції. Найважливішим з шляхів формування самоусвідомлення і самоповаги до особистості є розвиток особистості підлітка, допомога в пошуках шляхів самореалізації його як особистості в суспільстві. Допомога таким дітям знайти своє місце в житті, вийти із кризової ситуації, повірити в себе та свої сили, відновити фізичне, психологічне, моральне та духовне здоров'я є головним завданням соціальних працівників та практичних психологів. Вчені Л.С.Славіна, К.С.Лебединська, Л.М.Зюбін, Д.І.Фельдштейн, М.М.Райська, Є.С.Іванов, Г.В.Сафіна, Ю.Клейберг, І.Г.Денисов, А.М.Шевченко, Н.О.Єгонська, І.М.Кирилюк досліджували проблему девіантної поведінки підлітків та розглядали відхилення в моральному розвитку, акцентуації характеру, порушення афективної сфери, відхилення в поведінці.

Мета дослідження. Розглянути особливості девіантної поведінки підлітків та знайти шляхи для змін особистості у процесі адаптації до

нових умов поведінки та дій в соціальному середовищі.

Результати дослідження та їх обговорення. В дитячому віці явно виражені такі реакції:

1. Реакція відмови. Вона виражається у відмові від звичайних форм поведінки: контактів, домашніх обов'язків, навчання.

2. Реакція опозиції (протесту). Вона виявляється в протиставленні своєї поведінки загальноприйнятим нормам: показовій браваді, прогулах, втечах, крадіжках, навіть у безглузких на перший погляд вчинках, що мають характер протесту.

3. Реакція імітації. У підлітків об'єктом наслідування найчастіше стає дорослий, який відповідає їхнім ідеалам.

4. Реакція компенсації. Вона виражається в прагненні замінити свою неспроможність в одній галузі успіхами в іншій.

5. Реакція гіперкомпенсації. Обумовлена прагненням домогтися успіху саме в тій галузі, у якій дитина або підліток виявляє найбільшу неспроможність (наполегливе прагнення до спортивних досягнень при фізичній слабкості, до суспільної діяльності при незграбності і соромливості).

Реакції підліткового віку:

1. Реакція емансипації (незалежності). В основі реакції лежить характерна для підлітків потреба у звільненні від контролю й опіки дорослих, протест проти встановлених правил і порядків, прагненні до незалежності, самостійності і самоствердженні себе як особистості. Підліток протестує проти нав'язливої опіки, контролю, беззаперечної слухняності, несправедливого з його погляду покарання. Складність взаємин підлітка і дорослого полягає ще в тому, що, з одного боку, підліток прагне до самостійності, протестує проти опіки і недовіри, а з іншого – стикаючись з новими життєвими труднощами, відчуває тривогу і побоювання, чекає від дорослого допомоги і підтримки.

2. Реакція групування з однолітками. Така потреба виникає вже в 4 – 5 років і досягає апогею в підлітковому віці. Прагнення дітей і підлітків до групування має глибокі філогенетичні корені і носить інстинктивний характер. Спілкуючись з однолітками, підліток одержує необхідні знання про життя, які з тих чи інших причин не можуть дати дорослі. Група однолітків виробляє у підлітка навички соціальної взаємодії. Тільки тут він може виступити як ведучий та ведений, командир та підлеглий, вчитель та учень. Важливою формою між особистісних відносин є дружба. Її цінність у підлітковому віці полягає в тому, що вона служить і школою саморозкриття, і школою розуміння іншої людини.

3. Реакція захоплення (хобі – реакція). Для багатьох підлітків захоплення – засіб самовираження, комунікації та ідентифікації із собі подібними і, нарешті, засіб досягнення престижного статусу у своєму середовищі. Іноді підліток немов би ховається за ґратами своїх захоплень від дійсності, що травмує його, та від конфліктних між особистісних відносин у родині і школі.

4. Реакції, обумовлені сексуальними потягами. Характерні сексуальні фантазії, що супроводжуються мастурбацією, міркуванням на сексуальні теми, захоплення літературою та кінофільмами, у яких описуються еротичні сцени.

5. Реакції, обумовлені формуванням самосвідомості. З підвищенням самостійності підлітку все більше необхідна інформація про самого себе. Тому рано чи пізно кожний з них запитує себе: “Що я?”, “Хто я?”.

Ці питання передусім стосуються його зовнішнього вигляду і внутрішнього світу. Фази психічного дозрівання підлітка. Негативна фаза. Характеризується зовні негативними характерологічними зрушеннями, великою дисгармонією, особливо в сфері емоцій. Спостерігається сполучення підвищеної чутливості стосовно власних

переживань та інтересів і певної черствості до інших, сором'язливості і прагнень до самостійності, що іноді набувають вигляду реакції протесту. Підвищений інтерес до своєї зовнішності обумовлює чуттєву реакцію на її оцінку іншими. Виникають переживання, нерідко конфліктні, пов'язані з пробудженням сексуального потягу. У цій фазі підліток відрізняється підвищеною сугестивністю до стилю поведінки зовні ефектних, нерідко випадкових авторитетів і різко протистоїть авторитету батьків, вчителів і інших дорослих. Агресивність – це внутрішня соціально-біологічна якість, властива людині, яка визначає її руйнівну та само руйнівну поведінку. Агресивність в міжособистісних стосунках проявляється в імпульсивній, активній поведінці, афективних (емоційно напружених) переживаннях гніву, злості, прагненні заподіяти іншому травму, біль. Руйнівна сила агресивної поведінки може виявлятися в 3-ох формах:

1. Фізична форма (бійки, вбивства, заподіяння шкоди тваринам або неживим предметам, вибухи люті, гніву).

2. Вербальна (словесна) форма (скандали, чвари, крик, прокляття, загрози, плітки, чорний гумор).

3. Морально-психологічна форма – це певний стиль моральної поведінки з людиною або групою людей, який завдає шкоди їх морально-психологічному станові. Дана форма може проявлятися в авторитарному, пригнічуючому стилі спілкування, заздрості, ненависті до оточуючих за реальні чи уявні дії, підозрливості, критицизмі, тобто надмірно критичному ставленні до предметів, що належать особистості, її одягу, роботі, поведінці.

Поряд із руйнівною спеціалісти виділяють і саморуйнівну силу агресії, яка шляхом переживання нав'язливих ідей, страхів, різного роду фрустрацій, внутрішніх комплексів (особливо комплексу провини), може перерости у психічні захворювання, а також призвести до суїциду (самовбивства) як крайнього вияву аутоагресії. Агресивність як якість

притаманна людині і має в собі такі основи, тобто причини: 1) біологічні (наявність у головному мозку центрів агресивності); 2) психологічні (набуті страхи, особливості характеру, темпераменту, психічні захворювання, сімейний фактор); 3) соціальні (матеріальна нестача, низький соціальний статус, вплив засобів масової інформації). Акцент варто зробити на більш детальному розгляді саме психологічних чинників виникнення агресивної поведінки.

З'ясуємо коротко характерологічні особливості особистості, які провокують агресію. Схильністю до агресії та ауто агресії відзначаються так звані “застряваючі особистості”. Вони довго страждають від нанесених їм образ і ніколи їх не забувають. Це чутливі, хворобливо образливі люди. Очевидно, що таке довге переживання може призвести людину до нав'язливої ідеї про намагання всіх зробити їй боляче. Це “самоїдство” може призвести до неврозів, психопатології і тому дуже шкідливе. Особливо велика небезпека існує тоді, коли до такого стану додаються афекти, які мають здатність до стійкості. В цьому випадку прояви агресивності та ауто агресивності набувають великої сили. Наступний тип акцентуації характеру, якому властива агресивність – це “збудливі особистості”. Цей тип найбільш здатний до проявів агресивних імпульсів. Такі люди дають волю роздратованості, відверто заявляючи про свої вимоги, їм незнайома терплячість. Вони вступають у сварку через дрібниці, грубіянять, кидаються речами тощо. Нерідко такі люди переходять до фізичної агресії. Тобто очевидним є комплексний прояв агресивності у поведінці. Багато з таких людей стають хронічними алкоголіками, насильниками, тобто злочинцями [1, с. 61].

У сучасній педагогічній та психологічній науці незаперечним є той факт, що саме сприятлива сімейна ситуація є гарантом задоволення основних базових потреб дитини, а саме: у любові, підтримці та безпеці, а

отже, є гарантом нормального психічного розвитку. Хоча ми розглядаємо сім'ю у числі соціальних факторів агресивності, але за своєю сутністю сім'я поєднує в собі спадкові, генетичні й, безумовно, психологічні фактори. Саме тому, що сім'я може поєднувати у собі всі три чинники агресивної поведінки (біологічний, соціальний, психологічний), вона і справляє неабиякий вплив на виникнення агресивності дитини. В залежності від мікроклімату в сім'ї дитина може розвиватися або нервово та психологічно здоровою, або набувати нервових, а згодом і психічних порушень.

Саме в сім'ї дитина накопичує багатий досвід міжособистісних стосунків. У залежності від того, як батьки ставляться до дитини, а саме: уникають її чи ні, виражають незадоволення дитиною чи схвалюють її, визнають чи ні її автономію, доброзичливо ставляться до дитини чи нехтують нею, дитина починає осмислювати ставлення батьків до неї: люблять її батьки чи ні, наскільки вона потрібна їм, значуща для них.

Корекційна робота з батьками агресивної дитини включає в себе такі моменти:

- уникати будь-якого негативного впливу на самооцінку батьків, прагнути стабілізувати її;
- необхідно змінити позицію батьків щодо відношення до дитини, пояснювати їй механізм появи гніву й агресивності як емоційних порушень;
- необхідно викликати спогади батьків про власне дитинство, спогади їх власних минулих агресивних вчинків. Це “розкриє” деякі особистісні комплекси батьків, допоможе їм усвідомити можливі причини власних агресивних вчинків, і як результат, – краще зрозуміти свою дитину, більш адекватно сприймати її агресивні прояви і, що найбільш важливо, – виправити свої помилки у вихованні. Окремо допомогти дитині без допомоги її батькам практично неможливо;

- необхідно з'ясувати ставлення батьків до дитини з моменту її народження і в перші місяці життя. Якщо дитина з самого початку була небажаною, то необхідно прийти до певного рішення. Наприклад, не дивлячись на те, цю дитина небажана, все ж таки батьки повинні піклуватися про неї, адже дитина не винна в тому, що народилась “невчасно” для батьків. Можливо, саме усвідомлення “внутрішніх” причин небажання зрозуміти свою дитину дасть поштовх до її емоційного прийняття та надання реальної допомоги [1, с. 67].

Корекція агресивних проявів у дитини повинна в першу чергу починатися із з'ясування її причин. Агресивні прояви дитини можуть проявлятися різними способами. При корекції цих проявів необхідно використовувати відповідні методи. Основними з них є такі:

- фізична агресія серед найменших: пропонуємо міцно взяти їх за руки й суворо сказати “Не можна!”;
- вербальна агресія: доцільно “зорієнтувати дитину на інший тип поведінки”, а якщо агресивність вже виявилася, то просто ігнорувати дитину або “перевести” образи дитини в комічну перепалку;
- у випадку агресивних проявів дитини, на поведінку якої великий вплив має присутність інших людей, адекватно використовувати метод ізоляції від оточуючих;
- з агресивними дітьми відносини треба будувати на основі переконання, доброзичливого тону спілкування, давати можливість реалізувати організаторські здібності та енергетичний потенціал дитини, але тримати її “в межах”, діяти спокійно і твердо, цікавитися станом справ дитини у довірливій бесіді, індивідуальній взаємодії;
- важливо у будь-якій справі знайти для дитини особистісно значущу мету і спрямовувати зусилля на підвищення самооцінки, зміцнення впевненості в собі;

- ігнорувати агресивну тенденцію, не фіксувати на ній увагу оточуючих;
- включення агресивної дії в контекст гри і надання їй нового соціально прийняттого, емоційно наповненого змісту. При цьому дитині забезпечується можливість розряджати свої агресивні тенденції без шкоди для стосунків з оточуючими;
- встановлення заборони на агресивні дії дитини (не дозволяти проявляти агресію);
- активне підключення психолога в ігровій ситуації до розгортання або “розтягування” агресивних дій, в основі яких частіше всього лежить страх;
- психодрама: мимовільний виклик афекту з наступним катарсисом – розв'язанням, зняттям емоційної напруги.

Отже, не дивлячись на те, що наявність агресії в поведінці дитини завжди створює великі труднощі у взаємодії з нею, не можна оцінювати агресивні тенденції як виключно негативні. Слід пам'ятати про те, що вони можуть закономірно виникати на тлі підвищеної активності дитини в процесі її афективного розвитку і співпадати з періодом особистісних криз. Тому необхідно запобігати створенню умов, за яких агресивні прояви переростають у порушення. Сутність демонстративного характеру або вираженої акцентуації істероїдного типу полягає в аномальній здатності до витіснення. Людина на певний момент або дуже тривалий термін витісняє із пам'яті знання про події, які їй з певних причин неприємні. І хоч дана особливість характерна для більшості людей, в істериків ця здатність заходить надто далеко: вони можуть зовсім “забути” про те, що не бажають знати, вони здатні обманювати, навіть не усвідомлюючи цього. В окремих випадках істерики можуть навіть пригнічувати фізичний біль та фізіологічні рефлекси. Людей такого типу

називають також авантюрними, вони легко вживаються в різні ролі, і гра цієї ролі може зайти так далеко, що якийсь момент істерик може відійти від своєї кінцевої мети і прореагувати імпульсивно на будь-який поворот у подіях і тим самим видати себе. Але в більшості випадків авантюрні особистості добре справляються зі своїми ролями і знаходяться в них до того час, поки в цьому є необхідність. Особливість демонстративних реакцій полягає також у тому, що вони починаються з усвідомлення, хоча б часткового, прагнення до чого-небудь. Жодне бажання не може виникнути абсолютно неусвідомлено; не може неусвідомлено з'явитись і впевненість, що є спосіб наблизитися до здійснення цього бажання. Лише після того, як мета проведена через свідомість, подальші процеси можуть протікати неусвідомлено.

Отже, депресія впливає на емоції, мислення, спонукання, мотиви, соматичне (тілесне) благополуччя людини, і через це – на її поведінку та стосунки з оточуючими, переважно з членами сім'ї та іншими близькими. У деяких випадках депресія може мати фатальні наслідки: 74% із тих, хто покінчив життя самогубством, страждали на депресію.

Причиною розвитку депресії можуть бути як ендогенні (внутрішні) фактори (порушення в хімічному обміні речовин організму), так і екзогенні (зовнішні). Психотравмуючі фактори, такі як втрата близьких, друзів, здоров'я, роботи щодо, також можуть викликати депресивні розлади.

Спеціалісти виділяють ступені прояву депресивних станів від “легкого” до “вираженого депресивного стану без психотичних (таких, що не усвідомлюються людиною) рис”. Відомі також сезонні депресії (ті, що загострюються в осінньо-весняний період) та добові (загострюються у ранковий період). Агресивна поведінка характеризується такими ознаками: поведінка базується на неконтрольованих спонуканнях,

потягах; логічна оцінка учинків не береться до уваги; погіршення самоконтролю; імпульсивність; запальність; впертість; почуття суперництва; яскраві прояви гніву, жорстокості, асоціальних вчинків; конфліктність; егоцентризм (людина задовольняє лише свої потреби й інтереси); підвищена збудливість, що призводить до постійних скандалів і побиття.

Будь-яка програма передбачає оволодіння набором із 12 – 15 необхідних і достатніх для реалізації здорового стилю життя психосоціальних навичок. Визнання необхідності оволодіння цими навичками ґрунтується на даних наукового аналізу факторів ризику заохочення до психоактивних речовин і факторів антиризиків, що протистоять їм. Щодо конкретних напрямків психологічної роботи із профілактики, то вони повинні включати: навички спілкування; власний механізм прийняття рішень; розвиток критичності; навички міжособистісної взаємодії; здатність відстоювати власну точку зору; спроможність бути “білою вороною”; здатність керувати собою; навички саморегуляції у стресових та екстремальних ситуаціях; розвиток впевненості у собі; розвиток почуття гумору; вирішення проблеми стосунків із протилежною статтю; вирішення проблеми прийняття власного тіла; вирішення проблеми поганого настрою, нудьги; вирішення проблеми сенсу буття.

Висновки. Зручною для практичного застосування є наступна класифікація факторів ризику: 1) індивідуальні фактори: низька самооцінка, відчуття особистої незначущості, недостатній самоконтроль, нездатність правильно виражати свої почуття; 2) те, що бере початок у родині дитини: відсутність необхідного контролю з боку дорослих, чітких правил поведінки, почуття приналежності до сім'ї, зловживання психоактивними речовинами членами родини; 3) пов'язані з навчанням у школі: низька успішність, часті переходи з однієї школи до іншої, порушення стосунків з однолітками,

зловживання психоактивними речовинами в школі.

Напрямки подальших досліджень. У роботі практичного психолога та соціального працівника з дитиною, що має прояви агресії, є дві сторони – діагностика причин агресії і девіантної поведінки та віднайдення ефективних способів зниження їх рівня. Цінності, протилежні агресії й насильству, можуть виступити у якості сильного засобу, здатного їх зупинити. Наша подальша робота розрахована на пошук і ефективне застосування методів практичної психології та соціальної роботи у спілкуванні з підлітками, які мають явні відхилення у поведінці або приховати форми, що виявляють передумови девіантної поведінки. Поведінкова програма повинна проводитись зі всіма дітьми без винятку, тому що попередження аддиктивної та девіантної поведінки є необхідною умовою, що забезпечується необхідним спеціальним навчанням, тобто психологічною імунізацією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Діти “групи ризику”: психологічні, соціальні та правові аспекти. – К.: Київська міська державна адміністрація. Служба в справах неповнолітніх, 2001. – 192 с.
2. Ковалев С.В. Психология современной семьи. – М.: Просвещение, 1988. – 208 с.

АНОТАЦІЯ

Логвіна-Бик Т.А. Соціалізація підлітків з девіантними формами поведінки. В статті розглядаються проблеми соціалізації підлітків із виявленням девіантних форм поведінки. Обґрунтовується використання психокорекційних прийомів і методів у виховному процесі, що сприяє розвитку і формуванню соціально адаптованих форм поведінки підлітків.

Ключові слова. *Дитячий вік, підлітковий період, агресивність, депресія, реакції поведінки, девіантна поведінка, корекційна робота.*

АННОТАЦІЯ

Логвіна-Бук Т.А. Соціалізація підлітків з девіантними формами поведінки. Розглядаються проблеми соціалізації підлітків з проявленнями девіантних форм поведінки. Обґрунтовується використання прийомів і методів в виховному процесі, що сприяє розвитку і формуванню соціально адаптованих форм поведінки підлітків.

Ключевые слова. *Детский возраст, подростковый период, агрессивность, депрессия, реакция поведения, девиантное поведение, коррекционная работа.*

SUMMARY

Logvina-Byk T.A. Socialization of teenagers with the displays of deviant forms of conduct. The problems of socialization of teenagers with the deviant forms of conduct are examined. It is grounded the uses of psychocorrection receptions and methods in an everyday educate process, that is instrumental in development and forming is social acceptable forms of behavior of teenagers.

Key words. *Child's age, juvenile period, aggressiveness, depression, reaction of conduct, deviant conduct, correction work.*